Mieczysław Kurzątkowski

Prace konserwatorskie - województwo lubelskie (1958-1966)

Ochrona Zabytków 20/4 (79), 48-66

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

lub według cech stylowych — kartoteka I. Dostarcza też danych biograficznych o złotnikach i prezentuje pełną dokumentację obiektów wyższej i średniej klasy. Kartoteka będzie gromadziła materiały w pierwszym rzędzie zebrane z obiektów znajdujących się w terenie, które następnie będą uzupełnione danymi zebranymi w placówkach muzealnych.

Rozważany jest również projekt zgromadzenia w ODZ zespołu akt zawierających zbiór praw i przepisów tyczących złotnictwa. Zawierałby on zarządzenia o zasięgu ogólnopaństwowym, regionalnym jak i wszelkie przepisy miejskie, cechowe itp. Wydaje się, że taki zespół akt w odpisach in extenso lub mikrofilmach będzie mógł znakomicie uzupełniać dane zawarte w kartotece.

Obecnie prowadzone są dopiero wstępne prace nad kartoteką i z pewnością pełne jej uruchomienie, a nade wszystko zgromadzenie materiału zabierze dużo czasu — można mieć jednak nadzieję, że z biegiem lat będzie ona odgrywała coraz poważniejszą rolę w studiach nad złotnictwem polskim, a w ostatecznej konsekwencji stanie się podstawą fundamentalnych publikacji o charakterze słownikowym.

Michał Gradowski

PRACE KONSERWATORSKIE — WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE (1958—1966)*

Zespoły urbanistyczne
Lublin — zamek

D. kościół p. w. św. Trójcy[1]; gotycka budowla dwukondygnacjowa z kryptą. Wewnątrz nawy sklepienia pośrodku wsparte słupem. Dolna kondygnacja, z prezbiterium zwieńczonym blankami, pochodzi z XIV w. Kondygnacja górna wzniesiona na przełomie XIV i XV w. Wnętrze ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym, wspartym w dwunawowym korpusie na jednym filarze, z polichromią bizantyjsko-ruską. W l. 1958—65 kontynuowano prace rozpoczęte w 1954 r. Zakończono regotycyzację elewacji przez wymianę i uzupełnienie zniszczonego wątku ceglanego oraz rekonstrukcję dwóch kamiennych gzymsów kordonowych. Szczyt frontowy „typu lubelskiego" z 1 poł. XVII w. oraz belkowanie pod nim pozostawiono otynkowane. W przyziemiu elewacji frontowej odsłonięto fragmenty kamiennych prostokątnych obramień okiennych, które uzupełniono tym samym materiałem. W ostrołukowych oknach prezbiterium odmurowano glify przywracając im pierwotne wymiary. Ubytki w kamiennych ościeżach tych otworów uzupełniono zaprawą. W otworach okiennych zamocowano ramy metalowe. Wewnątrz w przyziemiu wykonano konserwację murów i ułożono posadzkę z piaskowca kłodzkiego (Szczytna). W związku z odkryciem w 1960 r. w górnym kościele płytek posadzkowych, kwadratowych o boku ok. 18 cm., datowanych na przełom XIV i XV w., w kolorach brunatnym i szmaragdowym, zaniechano położenia projektowanej posadzki marmurowej. W miejsce istniejącej dotychczas ceglanej posadzki dano ceramiczną z płytek 20 × 20 cm w brązowej i ciemno-zielonej gamie kolorystycznej. Wykonano instalacje elektryczne dla oświetlenia i ogrzewania kościoła. Do wnętrza nawy i prezbiterium kościoła górnego ze względu na ściany z polichromią, energia doprowadzana jest kablem ruchomym z gniazd w zakrystii. Po zakończeniu konserwacji polichromii i po wykonaniu zasadniczych robót budowlano-rekonstrukcyjnych okazało się, że w malowidłach zachodzą niekorzystne zmiany (naloty pleśni, zmiany koloru punktowań, wykwity krystaliczne). Ich przyczynę upatruje się przede wszystkim w zawilgoceniu obiektu. W związku z tym podjęto szereg badań. Na obecnej sytuacji zaciążył fakt, że zagadnienia konserwacji malarstwa i architektury ujmowane były w odosobnieniu. Badania i prace prowadzone od 1965 r. podejmują problematykę kościoła kompleksowo, przy czym zagadnienia architektoniczne pod-

* Por. „Ochrona Zabytków" V, 1952, nr 4, s. 271—277; VII, 1954, nr 3, s. 212—220; XI, 1958, nr 1—2, s. 119—129.

[1] W. Podlewski, *Prace architektoniczno-konserwatorskie przy kaplicy św. Trójcy w Lublinie*, „Ochrona Zabytków", X, 1957, nr 4, s. 228—235.

porządkowane są potrzebom stworzenia najlepszych warunków dla przechowywania polichromii. Projekt architektoniczny (W. Podlewski), instalacji elektr. (T. Biewz) oraz roboty wykonały z kredytów konserwatorskich PKZ Warszawa, posadzkę ceramiczną według projektu H. i L. Grześkiewiczów wykonała Spółdzielnia Przemysłu Ludowego i Artystycznego we Włocławku.

Wieża (donżon); zbudowana w XIII—XIV w. z wapienia, dwukrotnie nadbudowywana cegłą w epoce gotyku i zapewne w XVI w. Obniżona z jednoczesnym zburzeniem renesansowej attyki w XVIII lub na pocz. XIX w. Na planie kolistym o średnicy podstawy 15 m, z klatką schodową obiegającą wieżę spiralnie w murach grubości 3,5—3,8 m. Przeznaczony na pomieszczenie ekspozycji muzealnej. W 1958 r. wykonano wstępne prace badawczo-konserwatorskie. Roboty wznowiono w 1962 r. Na zewnątrz odsłonięto kamienną i ceglaną fakturę murów uzupełniając ubytki cegły oraz przemurowując pęknięcia. Zwieńczenie murów — blanki-attyka oraz gzyms lunetowy, pozostały otynkowane. W najniższej kondygnacji podmurowano fundamenty. W kolistych pomieszczeniach trzech kondygnacji nadziemnych przemurowano kopulaste sklepienia, wykonano konserwację ceglanych murów. W najwyższej kondygnacji odkryto w otworach okiennych fragmenty kamiennych maswerków o wykroju trójliścia. W otworze pd., w którym zachowały się najpełniej, utrzymano stan istniejący, w pozostałych wykonano rekonstrukcję z zachowaniem elementów autentycznych. Ze względów muzealnych w pomieszczeniu przyziemia pozostawiono betonową więzienną ławę — pryczę. Wieża otrzymała instalacje elektryczne-oświetleniowe i ogrzewnicze. Projekt architektoniczny (J. Grudziński), instalacji elektr. (T. Biewz) oraz roboty ze środków konserwatorskich wykonały PKZ Warszawa.

Lublin — Stare Miasto

Brama Krakowska; część wieżowa wzniesiona po 1341 r., przedbramie zapewne w XVI w. Prace przeprowadzone w l. 1960—65 miały na celu przywrócenie poszczególnym elementom stanu zbliżonego do pierwotnego oraz adaptację na cele muzealne. Bryła zabytku w zasadzie pozostała niezmieniona, odsłonięto natomiast fakturę średniowiecznych murów czyniąc w ten sposób czytelnymi poszczególne etapy budowy. Dolna część wieży bramnej posiada charakterystyczną szachownicę ceglano-kamienną, górna jest ceglana o wątku gotyckim i starannym spoinowaniu, od strony zach. ożywionym skośną kratą z zendrówek. Najwyższa część ośmioboczna jako nowożytna pozostała otynkowana. Z tynków oczyszczono również przedbramie. Wątek zakłócony późniejszymi przemurowaniami uporządkowano w sposób charakterystyczny dla danej części obiektu. Od strony wsch. rozebrano skośne przypory pozostawiając odkrytą w jednej z nich starą niską szkarpę kamienną. Od strony przedbramia na części wieżowej zrekonstruowano na podstawie odkrytych reliktów ostry łuk przejazdu oraz prowadnice brony. Hełm pokryto blachą miedzianą, monogram SAR z datą 1782 oraz kulę pozłocono. Wewnątrz wieży usunięto stropy, podciągi, drewniane biegi schodów i wprowadzono spiralną klatkę schodową żelbetową wiodącą na obszerne podesty dla celów ekspozycyjnych. Wątek ceglany we wnętrzu pozostawiono odkryty tylko na IV poziomie, gdzie zachowany był dość jednolicie, na pozostałych kondygnacjach otynkowano ze względu na jego zróżnicowanie. Wewnątrz przedbramia usunięto sklepienia, stropy i dach pochodzące z XVIII w. natomiast zrekonstruowano dwukondygnacjowe ganki drewniane. Na elewacji zach. po rozebraniu przypory w 1964 r. odsłonięty został fragment polichromii o silnie spękanej powierzchni i dużych ubytkach. Farba malowidła zachowana była w stanie szczątkowym, spoiwo zupełnie rozłożone a barwniki pozbawione przyczepności do podłoża. Ponieważ relikty te stanowiły jedyny ślad dekoracji malarskiej na elewacjach Bramy, nieznany nawet z przekazów archiwalnych, podjęto decyzję przeprowadzenia zabiegów mimo zniszczeń i nieczytelności kompozycji. Po dezynfekcji i utrwaleniu malowidła oraz po wzmocnieniu tynku, założono nowe tynki w miejscach ubytków. Po wykonaniu punktowania polichromia stała się czytelna jako fragment większej kompozycji figuralnej. W Bramie mieści się obecnie Oddział Historyczny Muzeum w Lublinie. Dokumentacja historyczna (H. Gawarecki), projekt architektoniczny (W. Podlewski), konstrukcyjny (A. Janczak i H. Zamorowski) oraz prace wykonały PKZ Warszawa ze środków PMRN, SFOS przy dofinansowaniu w ramach realizacji uchwały 418 Rady Ministrów. Konserwację polichromii wykonały H. Grzesikowa i K. Durakiewiczowa.

Baszta murów miejskich; gotycka, na planie podkowiastym, otwarta od strony Starego Miasta. W 1. 1958—59 przemurowano koronę murów i po jej wyrównaniu do górnego zachowanego poziomu nakryto niskim dachem pobitym papą. Wypełniono ubytki w ceglanym i kamiennym wątku murów. Otwór baszty od strony Starego Miasta zamurowano w przyziemiu. Projekt architektoniczny (F. Dzierżanowski), konstrukcyjny (S. Boguski) i roboty wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

Gmachy dawnych szkół jezuickich, ul. Trybunalska (d. Jezuicka) 11; barokowe, wzniesione w 1. 1609—1611. Złożone z trzech skrzydeł stanowiących czworobok wraz z kościołem pojezuickim (ob. katedralnym). Spalone podczas działań wojennych w 1939 r. Odbudowane dla Woj. Archiwum Państwowego w 1. 1959—66. Ze środków konserwatorskich finansowano roboty stanu surowego zamkniętego oraz prace elewacyjne. Odbudowa gmachów zakończyła odbudowę Starego Miasta po zniszczeniach wojennych. Przed przystąpieniem do prac zachowane były tylko mury konstrukcyjne oraz sklepienia nad piwnicami, parterem i korytarzem 1. piętra. W trakcie odbudowy utrzymano w zasadzie układ przestrzenny wnętrza: dwutrakt w loggi frontowej, system korytarzowy w długim skrzydle pn. Całkowicie nowe rozwiązanie otrzymały klatki schodowe zbudowane w miejscu pierwotnych. Dawna kaplica kongregacji nad loggią frontową, przegrodzona ściankami działowymi adaptowana została na część administracyjną Archiwum. Wysoką salę w przyziemiu przy Bramie Trynitarskiej, pierwotnie będącą przejściem ze Starego Miasta do kościoła, przeznaczono na salę wystawową. Utrzymano sklepienia w loggi frontowej, w skrzydle pn. nad korytarzami przyziemia i 1. piętra oraz nad dawnym przejściem do miasta. Nad pozostałymi pomieszczeniami dano stropy Kleina. Wszystkie elementy detalu architektonicznego we wnętrzu — zachowane po zniszczeniach w znikomej liczbie — zostały utrzymane. Roboty zewnątrz objęły prace tynkarskie oraz konserwację i w miarę potrzeby rekonstrukcję wystroju: późno barokowych profilowanych ram ceglanych w elewacji od ul. Trybunalskiej, późnorenesansowych obramień okiennych na 1. piętrze skrzydła wsch., podziałów pilastrowych i późnobarokowych portali w loggi frontowej. Obiekt wyposażono we wszystkie potrzebne instalacje i urządzenia w tym przeciwpożarowe i dźwigi. Adaptacja gmachów o kubaturze 16800 m³ zaspokoiła potrzeby Archiwum, pozwoliła na zebranie rozrzuconych w kilku punktach miasta zasobów, stworzyła warunki do opracowania i udostępnienia akt. Dokumentację hist. (A. Kurzątkowska), projekt architektury (J. Majdecki) obliczenia statyczne i rysunki konstrukcyjne (S. Boguski) oraz roboty wykonały PKZ Warszawa.

Kościół dominikanów. W 1958 r. wykonano remont elewacji frontowej wraz z kruchtą i dwiema dzwonnicami. W trakcie prac na szczycie „typu lubelskiego" z 1. poł. XVII w. wprowadzono jednolity rytm podziałów pilastrowych w miejsce ślepej arkady istniejącej dotychczas pośrodku. Na elewacji frontowej dzwonnicy pn. odkryto fragmenty sgraffita z datą 1668. Występowało ono na pilastrach imitując boniowanie oraz we fryzach belkowań w postaci ornamentów. Zachowane relikty zostały poddane konserwacji i posłużyły jako podstawa do rekonstrukcji dekoracji na całej fasadzie dzwonnicy. Dzwonnica ta zamyka optycznie ul. Złotą i przywrócenie sgraffita podniosło jej rolę akcentu urbanistycznego Starego Miasta. Wykonawcą prac tynkarskich było Lubelskie Przeds. Bud. Miejskiego zaś konserwację i rekonstrukcję sgraffita przeprowadziły PSP w Lublinie. Prace finansowane były przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Konwent oo Dominikanów.

Klasztor podominikański; zabudowany w czworobok, dwukondygnacjowy. Elewacje dziedzińca o podziałach arkadowych z dekoracją późnorenesansową z ok. 1620 r. Użytkowany przez Państw. Dom Dziecka. Wykonano wzmocnienia konstrukcyjne ścian zewnętrznych przemurowując nadproża otworów i zamocowując w nich belki stalowe.

Kamienica Konopniców (zwana też niesłusznie Sobieskich i Żółkiewskich), Rynek 12[2]; średniowieczna, przekształcana w XVI i 1 poł. XVII w., o bogatej

[2] H. Gawarecki, *Nowe odkrycie w kamienicy Żółkiewskich w Lublinie*, „Ochrona Zabytków" XI, 1958, nr 3—4, s. 270—272.

1

2

1. Lublin, kościół p.w. św. Trójcy na zamku, stan w trakcie prac konserwatorskich — 1959 r. (fot. Archiwum WKZ)

2. Lublin. Brama Krakowska, stan po konserwacji — 1966 r. (fot. Archiwum WKZ)

3

4

3. Lublin, baszta, stan po konserwacji — 1960 rok (fot. Archiwum WKZ)

4. Lublin, szkoły jezuickie, elewacja od ul. Trybunalskiej, stan po konserwacji — 1966 r. (fot. J. Szandomirski)

dekoracji manierystycznej na elewacji frontowej. W trakcie prac zabezpieczających w l. 1958—59 odkryto w izbach frontowych 1. piętra belkowane stropy z 1597 r. oraz zdobione ornamentem filary i kolumny międzyokienne. Wydobyte elementy wystroju wnętrza poddane zostały konserwacji ze środków konserwatorskich przez PKZ Warszawa.

Kamienica Rynek 18; początkami sięgająca zapewne XV/XVI w. Spalona w 1939 r., odbudowana w 1949—51 na siedzibę „Miastoprojektu" z częściowym wykorzystaniem starej ściany frontowej i murów przyziemia. W 1965 r. podczas rozbiórki skośnego oszkarpowania w parterze odkryto elementy detalu z 1 poł. XVII w wykonanego w wapieniu: 4 obramienia okienne i fragment manierystycznego portalu z warsztatów pińczowskich. W 1966 przeprowadzono konserwację fragmentu portalu przez wykonanie wzmacniających zastrzyków wapienno-kazeinowych, umocowanie fragmentów ruchomych oraz zrekonstruowanie na podstawie analogii motywów powtarzalnych. Odsłonięcie detalu prowadzone było pod kier. E. Kotyłło (Miastoprojekt Lublin), konserwację wykonała Pracownia Rzeźby PKZ Warszawa.

Kamienica Grodzka 12; zapewne z XVII w., przekształcana w czasach późniejszych. Dwupiętrowa z trójosiową elewacją frontową. W 1961 r. po nagłej awarii elementów konstrukcyjnych poddano rozbiórce oficyny, poddasze oraz 2 piętro. W l. 1963—65 kamienicę odbudowano i adaptowano na biura Miejskiego Zarządu Budynków Mieszkalnych z zachowaniem układu przestrzennego, ściany frontowej i sklepień w przyziemiu. Projekt wykonało Woj. Biuro Projektów w Lublinie (R. Rudziński).

Kamienica ul. Trybunalska (d. Jezuicka) 19; dwupiętrowa z trójosiową elewacją frontową, zwieńczoną belkowaniem. Na elewacji zachowały się fragmenty dekoracji sgraffitowej zapewne z 1 poł. XVII w. W 1957—58 przeprowadzono konserwację istniejących partii sgraffita. Ponieważ motywy dekoracyjne były bardzo proste i tworzyły jednolity wzór, dokonano rekonstrukcji na całej elewacji. Prace według proj. Cz. Gawdzika wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

5. Lublin, kościół dominikanów, elewacja frontowa, stan po konserwacji — 1959 r. (fot. Archiwum WKZ)

6. Lublin, kamienica Rynek 18, odkryty fragment portalu, stan po konserwacji — 1966 rok (fot. J. Szandomirski)

Lublin — miasto poza d. murami

Wznowienie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków objęło granicami zabytkowego zespołu urbanistycznego Lublina teren całego śródmieścia kształtowanego w swym układzie przestrzennym do początku XX w. Dotychczas ochronie podlegało tylko Stare Miasto w obrębie dawnych murów obronnych. Pod kontrolą konserwatorską znalazły się przykłady architektury XIX i XX w. nie będące formalnie zabytkami. Pozwoliło to na zachowanie podczas remontów elewacji z detalem historyzującym, eklektycznym i secesyjnym. W przeciwieństwie do praktyki lat 1963—65, gdy wystrój elewacji XIX i XX-wiecznych ulegał skuciu (np. ul. 1 Maja, niektóre kamienice ul. Buczka i Pstrowskiego), podczas remontów przeprowadzanych od 1965 r. detal podlega konserwacji ze środków użytkowników (domy Krak. Przedmieścia 41, 47, Kościuszki 7, Waryńskiego 4, 6, Buczka 11, 13).

Zamość — Stare Miasto

W 1. 1963—66 opracowany został przez Miastoprojekt Lublin, (Z. Hamanowa z zespołem) plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego Starego Miasta w Zamościu i zatwierdzony przez PMRN w Zamościu 21.IV.1967. Już w trakcie sporządzania planu koordynowane były z jego autorami generalne wytyczne do rozpoczętych w 1963 r. prac renowacyjnych. Pracami obejmowane są poszczególne bloki począwszy od wschodniej części zespołu. W zakres robót wchodzi sanacja podwórz, modernizacja lokali sklepowych, usługowych, mieszkalnych przy zachowaniu pierwotnego układu przestrzennego. Adaptacja mieszkań polega na ich zbliżeniu do współczesnych standardów przez wydzielenie kuchni, wprowadzenie sanitariatów itp. Na czas renowacji mieszkańcy i usługi są wykwaterowywani do pomieszczeń zastępczych. Prace prowadzone są według dokumentacji sporządzanej przez PKZ Warszawa (generalny projektant — T. Makarski, dok. histor. — Z. Baranowska). Renowacja opłacana jest ze środków resortu gospodarki komunalnej i mieszkaniowej przy wysokim (do 40% ogólnych kosztów) dofinansowaniu na mocy uchwały 418 RM.

Pracami w tym zakresie objęto bloki:
I między ulicami Grecką, Staszica, Bazyliańską, Lenina — od 1965 r. Projekt T. Makarski, wykonawstwo Miejskie Przeds. Remontowo-Budowlane w Zamościu.
II między ulicami Grecką, Lenina, Bazyliańską, Ormiańską — od 1964 r. Projekt — J. Majdecki, wykonawstwo MPRB w Zamościu.

Ratusz; w ramach kapitalnego remontu z adaptacją złożono na wysokości podstawy attyki i nad 1 piętrem wieniec żelbetowy celem usztywnienia budynku, wykonano wzmocnienia konstrukcyjne wieży, drewniane stropy wymieniono na ognio-

7. Zamość, ratusz w trakcie prac przy schodach i wieży — 1966 r. (fot. M. Kurzątkowski)

odporne. Na osi, od strony podwórza wprowadzono nową wewnętrzną klatkę schodową z przyziemia na 1. piętro. Odmurowano podcienia w zach. części ratusza i po przeszkleniu arkad filarowych, wnętrze adaptowano na kawiarnię. Poddano przebudowie późnobarokowe schody zewnętrzne frontowe — po rozebraniu odwachów między schodami i elewacją frontową, otwarto arkady i przemurowano ściany pod biegami. W trakcie robót w 1965 r. stwierdzono, że ściany pod pomostem łączącym biegi schodów z głównym wejściem do ratusza nie są jednorodne lecz mieszczą przy ratuszu człon XVII-wieczny z barokowym portalem. Z tego względu zaniechano wykonania pierwotnie projektowanego pod pomostem łuku koszowego lecz dano łuk o mniejszej rozpiętości, pełny. W obiekcie zainstalowano centralne ogrzewanie i wykonano nowe instalacje elektryczne. Ratusz w dalszym ciągu przeznaczony jest na siedzibę PMRN. Prace wykonane są według projektu T. Makarskiego i T. Kropisza.

Zespół d. kościoła i klasztoru Bonifratrów tzw. Podkarpie; wzniesiony w 1. 1657—1756. Przebudowywany od końca XVIII w. na cele wojskowe, następnie zajazd, w końcu na mieszkania. Zabudowany w czworobok, dwukondygnacjowy. Zakres prac wykonanych w 1. 1964—66 jest podobny jak w blokach kamienic. Ponadto częściowo przebudowano dach wprowadzając mieszkalne poddasza z lukarnami. Uporządkowano krużganki od strony dziedzińca w części rekonstruując murowane arkady przyziemia. W skrzydle pd. i d. kościele wykonano prace adaptacyjne dla potrzeb usług gastronomicznych z wykorzystaniem podziemi. Prace według projektu J. Grudzińskiego wykonało MPRB w Zamościu.

Bóżnica; późnorenesansowa z 1. poł. XVII w. użytkowana przez bibliotekę. W 1958 r. przeprowadzono roboty wykończeniowe we wnętrzu połączone z konserwacją sztukaterii „typu lubelskiego". Prace objęły czyszczenie całości i rekonstrukcję brakujących elementów. Na dekoracji ścian sali męskiej i sklepień części przeznaczonej dla kobiet od pn. odsłonięto relikty polichromi, które zachowano. Konserwację wykonał E. Baranowski z zespołem (PSP Lublin) ze środków konserwatorskich.

Zabytki nieruchome

Bronice (pow. Puławy). Pałac; neoklasyczny wzniesiony prawdopodobnie przez P. Aignera dla Józefa Dembowskiego ok. 1800 r. W latach powojennych pałac został zdewastowany, uległo zniszczeniu pokrycie gontowe, wycięto drewniane belki stropowe, wyburzono część murów zewnętrznych pod otworami 2. kondygnacji. Ze względu na brak użytkownika obiekt trwale zabezpieczono. Przemurowano koronę murów z jednoczesną rekonstrukcją gzymsu wieńczącego, uzupełniono nadproża otworów. Nad pomieszczeniami we wnętrzu wykonano stropy Kleina. Odbudowany dach pokryto blachą ocynkowaną. Otwory zewnętrzne zamurowano. Dokument. historyczną (A. Lutostańska), projekt zabezpieczenia (J. Grudziński) i prace wykonały PKZ Warszawa.

Bronowice (pow. Puławy). Pałac; w pierwszej ćwierci XVII w. zbudowana tu została murowana późnorenesansowa siedziba Firlejów-Broniewskich, rozebrana w XIX w. Na jej miejscu wzniesiono ok. 1860 r. bezstylowy dwór. W jedną z jego ścian wmurowano wymontowany z renesansowej budowli kamienny pomnik Piotra i Jakuba Firlejów, protoplastów rodu z dewizą „CNOTĄ I UCCZIWEMI SPRAWAMI FAMILIE STOIĄ". Wobec zaplanowanej rozbiórki dworu spalonego podczas działań wojennych 1944—45 r., pomnik w 1956 r. przeniesiono do Puław i wmurowano w ścianę pd. Domku Gotyckiego. Podczas rozbiórki ruin dworu w 1959 r. odnaleziono szereg późnorenesansowych elementów kamieniarskich z dawnej siedziby Firlejów. Zostały one przewiezione do zamku w Janowcu nad Wisłą i tam zdeponowane.

Czemierniki (pow. Radzyń Podl.). Rezydencja Henryka Firleja; wzniesiona między 1615—22. W 1957 r. zabezpieczono manierystyczną bramę wjazdową przez pokrycie dachu nad samborzem i bocznymi kazamatami dachówką esówką. W tymże samym roku przeprowadzono konserwację murów bastionu pd. zachodniego (przy bramie) przez zabezpieczenie korony murów i nakrycie przedpiersia cegłą na płask. Dokument. historyczną (A. Kurzątkowska), projekty (brama — J. Bratro, bastion — F. Dzierżanowski) oraz prace wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

Dąbrowica (pow. Lublin). Baszta manierystycznego pałacu Firlejów z 1 ćw. XVII w.; na planie ośmiobocznym, dwukondygnacjowa. Na elewacjach bogaty wystrój wykonany w narzucie wapiennym zgrupowany przede wszystkim na głowicach pilastrów, obramieniach okiennych i konsolach gzymsu wieńczącego. Dekoracja zniszczona była silnie działaniami atmosferycznymi gdyż od połowy XVII w. pałac był opuszczony. Prace objęły konserwację zachowanych elementów detalu, rekonstrukcję fragmentów zniszczonych oraz uzupełnienie tynków. Zabiegi wykonała w 1958 r. Pracownia Rzeźby PKZ Warszawa.

Garbów (pow. Puławy). Dwór; neoklasyczny z 1. poł. XIX w., użytkowany przez Spółdzielnię Zdrowia. W 1965 r. we wnętrzach przeprowadzono konserwację dekoracji sztukateryjnej występującej na stropach, fryzach pod stropami i na obramieniach otworów drzwiowych. Zabiegi wykonał S. Strzyżyński z zespołem (PSP Lublin.) Polegały one na odczyszczeniu ornamentów i uzupełnieniu ubytków. Prace prowadzone były przy dofinansowaniu z tytułu realizacji uchwały 418 RM.

Gardzienice (pow. Lublin). Pałac Orzechowskich h. Rogala; z 1 ćw. XVII w,. późnorenesansowy, przebudowany na przełomie XIX i XX w. w charakterze neorenesansowym. Do 1962 r. użytkowany okresowo na kolonie letnie. W l. 1962—63 przeprowadzono remont z adaptacją dla Technicznego Uniwersytetu Ludowego ZMW według proj. A. Lipińskiego (Woj. Biuro Proj. Bud. Wiejskiego w Lublinie). Roboty wykonywały PKZ Warszawa z terenowych środków konserwatorskich.

Hrebenne (pow. Tomaszów Lub.). Zespół krajobrazowo-cerkiewny; prawdopodobnie z 1600 r. Złożony z drewnianej cerkwi trójkopułowej, dzwonnicy i murowanej bramki, usytuowanych na wyniosłym zadrzewionym wzgórzu. W 1958 r. wymieniono gontowe pokrycie dachowe na wszystkich trzech obiektach. Prace wykonane zostały systemem gospodarczym przez parafię rzym.-kat. w Lubyczy Królewskiej.

Hrubieszów. Dwór zwany du Château; barokowo-klasycystyczny z 1791 r. W 1958 r. przywrócono pierwotne pokrycie gontowe dachu. Jednocześnie wykonano nowe lukarny w miejsce dotychczasowych prowizorycznych. Prace wykonały PKZ Warszawa ze środków konserwatorskich.

Kazimierz Dolny (pow. Puławy). Fara. W l. 1962—63 wykonane zostało odnowienie wnętrza polegające na oczyszczeniu dekoracji sztukateryjnej i rzeźbiarskiej. W 1966 r. przeprowadzono prace remontowe i konserwatorskie przy elewacjach (z wyjątkiem kapl. Górskich od strony pd.). Tynki uzupełniono i przetarto zaprawą wapienno-piaskową bez barwienia ponieważ badania nie wykazały śladów pierwotnej kolorystyki. Detal architektoniczny powleczono mlekiem wapiennym. Zrekonstruowano brakujące elementy wystroju według zachowanych

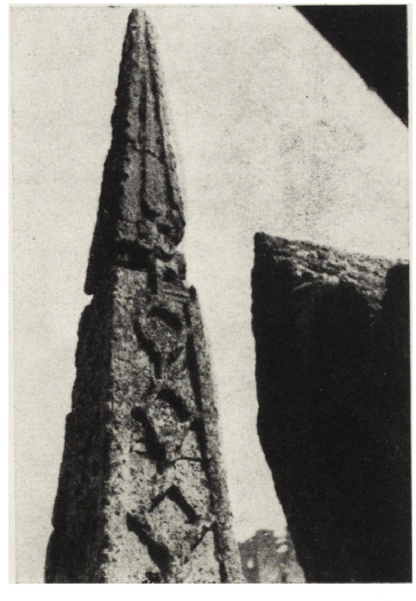

8. Kazimierz Dolny, pow. Puławy, fara, sterczyna szczytu zach., stan przed konserwacją — 1966 r. (fot. M. Kurzątkowski)

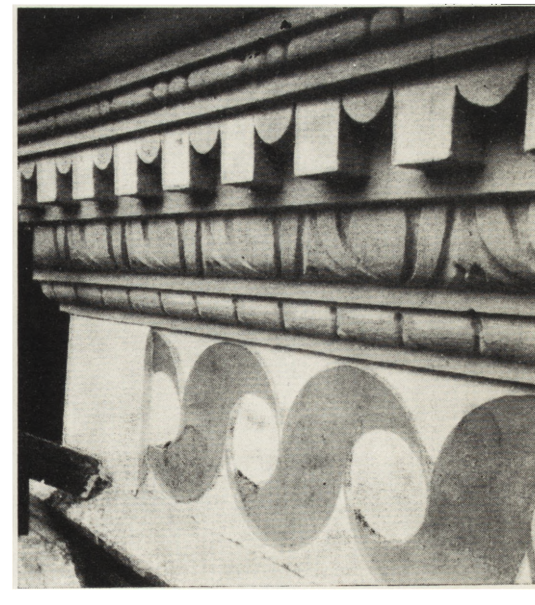

9. Kazimierz Dolny, pow. Puławy, fara, fragment belkowania dzwonnicy z malowanym fryzem, stan w trakcie prac konserwatorskich — 1966 r. (fot. M. Kurzątkowski)

wzorów między innymi zniszczone części szczytów nawy. Na przyporach i pilastrach powtórzono rysowane w tynku boniowanie według zachowanych śladów. W trakcie prac na przyporach odkryto mieszany wątek ceglano-kamienny układany w szachownicę. Na jednym z ciosów odsłonięto znak kamieniarski. Dla celów dydaktycznych i badawczych fragment wątku pozostawiono niezatynkowany. Osobny problem stanowił malowany fryz belkowania na elewacji frontowej nawy i na dzwonnicy. Fryz ten pokryty był kilkakrotnie pobiałą podczas remontów. Ponieważ przeprowadzenie systematycznej konserwacji fryzu byłoby zabiegiem pracochłonnym i kosztownym nieproporcjonalnie do efektu konserwatorskiego, postanowiono bez usuwania nawarstwień pokryć całość pobiałą wapienną czystą oraz z domieszką ugru, powtarzając wzór i kolory oryginału. Zabieg ten nie zniszczył autentyku, pozwalając na jego odkrycie i konserwację w przyszłości a jednocześnie dał efekt zbliżony do pierwotnego. Prace wykonywane były systemem gospodarczym przez parafię pod nadzorem E. Kotyłło.

Kodeń (pow. Biała Podl.). D. cerkiew zamkowa p.w. św. Ducha; późnogotycka, wzniesiona ok. 1540 z fundacji Sapiehów. Zbudowana z cegły i zewnątrz nietynkowana. Na planie trójnawowym, halowa. W l. 1960—61 wzmocniono więźbę dachową, przełożono dachówkę oraz wymieniono zniszczone cegły na elewacjach. Prace wykonywane były systemem gospodarczym przez parafię rzym.-kat. w Kodniu. Proj. zabezpieczenia więźby wykonały PKZ Warszawa (S. Boguski) na zlecenie Woj. Konserwatora Zabytków.

Konstantynów (pow. Biała Podl.). Dwór; parterowy, późnoklasycystyczny z 1 poł. XIX w. Zdewastowany w latach powojennych niewłaściwym użytkowaniem. Odbudowany w l. 1958—61 dla potrzeb apteki i kolonii letnich Narodowego Banku Polskiego Oddział w Lublinie. Nad wszystkimi pomieszczeniami założono stropy Kleina, nad salą główną adaptowaną dla apteki — strop Ackermana. Dla umocnienia portyku w miejscu architrawu wykonano wieniec żelbetowy. Prace według proj. J. Góraka wykonały PKZ Warszawa.

Kozłówka (pow. Lubartów). Pałac; wzniesiony ok. 1740 r. dla Michała Bielińskiego, przekształcony i rozbudowany w l. 1879—1907 dla Zamoyskich między innymi według proj. Jana Heuricha mł. w duchu eklektycznym. Zabudowany w wydłużoną podkowę. W l. 1960—61 wykonano prace w części użytkowanej przez Centralną Składnicę Muzealną: roboty elewacyjne korpusu głównego, kaplicy i „Teatralni" oraz przełożono dachówkę nad kaplicą. W 1. 1965—66 przeprowadzono remont ogrodzenia frontowego wraz z konserwacją kraty w bramie wjazdowej. W 1966 r. poddano remontowi dach korpusu głównego kryty dachówką felcówką. Prace wykonały PKZ Warszawa z środków użytkownika.

Lubartów. Pałac Lubomirskich, potem Sanguszków; wzniesiony ok. 1693 według proj. Tylmana z Gameren, przekształcony w l. 1733—77 przy udziale P. A. Fontany. Spalony w 1934 r. Na planie prostokąta z dwoma alkierzami na narysie

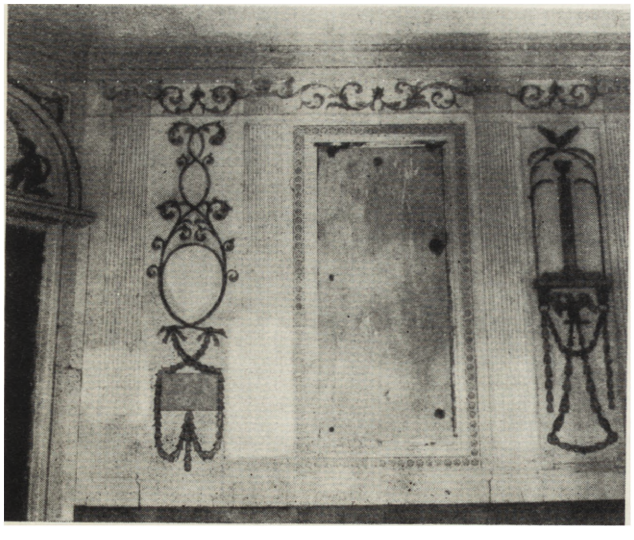

10

11

bastionowym przy elewacji ogrodowej, wschodniej. Od 1948 r. w odbudowie na siedzibę władz powiatowych. Po wykonaniu wewnętrznych robót wykończeniowych i oddaniu obiektu do użytkowania, przystąpiono w 1960 r. do prac konserwatorskich w sali balowej oraz przy elewacjach pałacu. W sali balowej wykonano konserwację zachowanych reliktów dekoracji sztukateryjnej w stylu Ludwika XVI oraz rekonstrukcję partii zniszczonych. W 1965 r. odbudowano hełmy na alkierzach.

Projekty rekonstrukcji hełmów i wystroju sali sporządził S. Czaczyński na podstawie inwentaryzacji T. Witkowskiego z 1928 i 1930 r. oraz fotografii sprzed pożaru. W l. 1965—66 przeprowadzono konserwację wystroju rzeźbiarskiego elewacji ogrodowej i alkierzy, wykonanego w narzucie wapienno-piaskowym. Zabiegi polegały na oczyszczeniu detalu z nawarstwień, przytwierdzeniu rozluźnionych fragmentów nierdzewnymi trzpieniami metalowymi i drewnianymi kołkami, wykonaniu zastrzyków wzmacniających i uzupełnieniu ubytków. Ponieważ konserwacja wystroju elewacji głównej przewidziana została dopiero na l. 1967—68, w 1965 r. zabezpieczono kompozycję figuralną w tympanonie i medaliony na ryzalicie frontowym. Równolegle wykonano tynki elewacji, na których przeprowadzono prace rzeźbiarskie. Wykonawcami robót były PKZ Warszawa oraz Doświadczalne Pracownie Plastyczne ZPAP w Łodzi. W 1961 r. w trakcie robót ziemnych na tarasie od strony wsch. natrafiono na zachowane w całości schody dwuramienne prowadzące do ogrodu. Ze względu na brak środków na ich konserwację zostały one zasypane do czasu zagospodarowywania najbliższego otoczenia obiektu.

Łabunie (pow. Zamość). Pałac; późnobarokowy wzniesiony ok. poł. XVIII w. przez Jerzego de Kawe dla Jana Jakuba Zamoyskiego. Spalony i częściowo wysadzony w powietrze przez wojska niemieckie w 1944 r. W l. 1958—61 kontynuowano odbudowę rozpoczętą w 1957 r. Wykonano stropy Kleina i przywrócono dach mansardowy kryty blachą. Zrekonstruowano zniszczone elementy kamieniarskie: rokokowy portal w elewacji pd. oraz ubytki attyki balustradowej nad środkowym blokiem pałacu. Do prac użyto piaskowca józefowskiego. Dokumentację hist. (A. Kurzątkowska) proj. odbudowy (F. Dzierżanowski) oraz roboty ze środków konserwatorskich wykonały PKZ Warszawa.

Łęczna (pow. Lublin). Bóżnica; zbudowana na podstawie przywileju z 1648 r. Podczas okupacji hitlerowskiej zamieniona na magazyn zbożowy, następnie zdewastowana. Roboty rozpoczęte w 1957 r. prowadzone były do 1964 r. W 1961 r. zakończono i przekazano bibliotece do użytkowania jednopiętrowy człon wybudowany w miejscu dawnego pomieszczenia dla kobiet. W l. 1963—65 wykonano dalsze prace przy sali męskiej. Obiekt otrzymał tynki zewnętrzne i we-

10. Lubartów, pałac, dekoracja sali balowej, stan po konserwacji — 1963 r. (fot. W. Górski)

11. Łabunie, pow. Zamość, pałac, elewacja ogrodowa, stan po rekonstrukcji ryzalitu głównego i dachu — 1961 r. (fot. M. Kurzątkowski)

12. Łęczna, pow. Lublin, bóżnica, wnętrze z bimą, stan po konserwacji — 1966 r. (fot. J. Szandomirski)

wnętrzne. Poddana została konserwacji bima murowana, na czterech kolumnach, sklepiona, z dekoracją „typu lubelskiego" oraz późnorenesansowe obramienie szafy ołtarzowej. Na tych elementach wystroju pozostawiono ślady dawnej polichromii. Ze względu na przeznaczenie sali dla potrzeb muzeum regionalnego do wnętrza wprowadzono posadzkę kamienną. Dokumentację hist. (J. T. Frazik), projektową (J. Grudziński) oraz roboty wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

Łęczna (pow. Lublin). Magistrat; przebudowany ok. poł. XIX w. z cekhauzu znajdującego się przy rozebranym uprzednio ratuszu. Spalony w 1943 r. Późnoklasycystyczny, parterowy, z czterokolumnowym portykiem od frontu. Odbudowany w 1962 r. z adaptacją na kawiarnię. Roboty opłacane były ze środków użytkownika przy dofinansowaniu w trybie realizacji uchwały 418 RM.

Modliborzyce (pow. Janów Lub.). Bóżnica; wzniesiona na podstawie przywileju z 1760 r. z kamienia, na planie prostokąta. Elewacja frontowa dwukondygnacjowa z czterokolumnową loggią na piętrze. Zdewastowana w latach powojennych. W l. 1958—66 odbudowana i przystosowana dla potrzeb kulturalnych osady. Zakres prac objął podbicie fundamentów, przemurowanie pęknięć, związanie murów wieńcami żelbetowymi i ściągami. Zrekonstruowany został. dach półszczytowy kryty gontami. Ze względów funkcjonalnych bóżnicę powiększono o dobudówkę od strony pn., mieszczącą scenę oraz pokoje do zajęć. Sala męska przeznaczona na widownię nakryta została sklepieniem żelbetowym na żelbetowych podciągach. Dawne pomieszczenie dla kobiet od frontu adaptowano w przyziemiu na szatnię na piętrze dla potrzeb biblioteki. Obiekt wyposażony został w instalację elektryczną, wodno-kanalizacyjną oraz centralne ogrzewanie. Prace w zakresie stanu surowego zamkniętego finansowane były ze środków konserwatorskich, wykończeniowe i instalacyjne przeprowadzone były przez Prezydium PRN w Janowie Lub. Dokumentacja hist. (J. Kowalczyk), proj. architektoniczny (J. Grudziński) oraz roboty stanu surowego zamkniętego wykonały PKZ Warszawa.

Nałęczów (pow. Puławy). Pałac Małachowskich; zbudowany w l. 1771—73 według proj. F. Naxa, przekształcony ok. 1880 na cele sanatoryjne (arch. K. Kozłowski) przez nadbudowę drugiego piętra, dostawienie wieży i nadanie elewacjom eklektycznego wystroju. Zdewastowany w latach powojennych niewłaściwym użytkowaniem (kino, produkcja i magazyn mebli). W l. 1957—61 przeprowadzono remont pałacu z przywróceniem pierwotnej bryły i wystroju elewacji oraz konserwację dekoracji wnętrza. Rozebrano wieżę oraz 2. piętro, przywrócono dach mansardowy z lukarnami, kryty blachą miedziowaną, wyprowadzając pośrodku świetlik nad główną klatką schodową. Na elewacjach usunięto eklektyczny wystrój i przywrócono pierwotne podziały według śladów zachowanych pod tynkiem. Kamienny kartusz z dekoracją rzeźbiarską znajdujący się nad murami 2 piętra elewacji frontowej, wschodniej, zdemontowano i umieszczono nad zrekonstruowanym łukowym frontonem. Ze względu na dekorację stiukową na suficie sali piętra, dawne belki stropowe mimo ich ugięcia i zniszczenia głów nie mogły być usunięte. W tej sytuacji całe obciążenie z dawnego stropu i nowego dachu przeniesiono przez stalowe belki ujmujące stare belki drewniane. Wykonano zabiegi

13. Nałęczów, pow. Puławy, pałac, stan po konserwacji 1965 r. (fot. M. Kurzątkowski)

przy dekoracji wnętrza: I. stiuki w stylu Ludwika XVI oraz dekoracja sztukateryjna z 2 poł. XIX w. w salach piętra — oczyszczenie i konserwacja; II. kominki z kamienia pińczowskiego z dekoracją regencyjną i rokokową — oczyszczenie z farby olejnej i uzupełnienie ubytków; III. boazerie i stolarszczyzna otworów z dekoracją późnorokokową — oczyszczenie z przemalowań, konserwacja oryginalnej polichromii i złoceń, uzupełnienia z patynowaniem. Po zakończeniu prac wnętrza przeznaczone zostały na Muzeum B. Prusa i kawiarnię (parter), pomieszczenia klubowe (piętro) oraz pokoje dla kuracjuszy (poddasze). Prace projektowe wykonało PP. Techniczna Obsługa Uzdrowisk: T. Ćwierdziński (architektura) i K. Rybak (konstrukcja). Roboty rozpoczęte przez Przeds. Bud. Terenowego w Puławach i wykonane w sposób niewłaściwy, dewastujący zabytkowy wystrój pałacu, po przeprowadzeniu rozbiórek przekazane zostały PKZ Warszawa. Prace przy wystroju zewnętrznym i wewnętrznym wykonały PKZ Warszawa — Pracownie Rzeźby i Konserwacji Sztuki Zdobniczej. Roboty finansowane były przez użytkownika — PP Uzdrowisko Nałęczów — oraz ze środków konserwatorskich (dekoracja).

Nałęczów (pow. Puławy). Stare Łazienki; wzniesione w l. 1817—20, przebudowane po 1878 r. (arch. K. Kozłowski), eklektyczne. Obiekt przez długi czas był nieużytkowany i dewastowany. W l. 1962—64 poddany remontowi i adaptacji z przebudową dachu na mansardowy z lukarnami w celu wykorzystania na pokoje dla kuracjuszy. Parter przystosowany dla celów leczniczych. Prace według proj. T. Ćwierdzińskiego (PP. Techn. Obsługa Uzdrowisk) wykonały PKZ Warszawa ze środków użytkownika.

Oszczów (pow. Hrubieszów). Dwór; barokowy z 2 poł. XVIII w. Parterowy z piętrową częścią środkową. Spalony podczas działań wojennych. W l. 1958—59 odbudowany z przeznaczeniem na szkołę podstawową. Rozebrano 2 bezstylowe dobudówki, odtworzono dach mansardowy z lukarnami przystosowany do adaptacji na cele użytkowe. Nad pomieszczeniami założono stropy systemu Kleina. Prace według proj. Cz. Gawdzika finansowane były przez użytkownika przy udziale środków konserwatorskich.

Puławy. Świątynia Sybilli. W kwietniu 1962 r. wskutek długotrwałych opadów uległ zawaleniu ponad 5-metrowy odcinek muru oporowego przy Świątyni odkrywając podłoże gruntowe oraz powodując deformację i wychylenie z pionu pozostałej części muru. Po doraźnym zabezpieczeniu przez podstemplowanie, w 1963 r. rozebrano zagrożony mur i wykonano nową ścianę oporową z żelbetu. Prace wykonało Puławskie Przeds. Bud. Przemysłowego na zlecenie użytkownika zespołu pałacowego w Puławach to jest Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa.

Puławy. Domek chiński; wzniesiony przed 1760 r. na terenie barokowego ogrodu. W l. 1951—52 wykonano pierwszy etap prac przy odbudowie obiektu obejmujący reperację murów, przywrócenie pierwotnego rozmieszczenia otworów, założenie stropu i budowę dachu. Roboty zakończono w l. 1958—59. Pokryto blachą dach pagodowaty i zwieńczono go zrekonstruowaną parasolką, wykonano tynki zewnętrzne i wewnętrzne oraz posadzkę z marmuru sławniowickiego.

Puławy. Domek grecki (oranżeria); zbudowany między 1788—91 według proj. P. Aignera. Z pierwotnej budowli zachowany został portyk dorycki i znajdująca się za nim półkolista sala zwana altaną. Na miejscu nie istniejącej od lat właściwej oranżerii wzniesiony został dwukondygnacjowy budynek powiatowej biblioteki. Projekt wykonały PKZ Warszawa (W. Podlewski).

Radzyń Podlaski. Pałac; późnobarokowy rozbudowany z dawnej rezydencji Szczuków w l. 1750—58 przez J. Fontanę dla Eustachego Potockiego. Złożony z korpusu głównego i skrzydeł z wieżami i pawilonami. Na zewnątrz bogata dekoracja rzeźbiarska J. Ch. Redlera. Korpus główny i skrzydło wsch. spalone w 1944 r. Zabezpieczenie i odbudowa rozpoczęte natychmiast po wyzwoleniu to jest w 1944 r. z przeznaczeniem na siedzibę władz i instytucji powiatowych (Prezydium PRN, sąd, prokuratura, poczta). Długotrwałość prac tłumaczy się: a) znaczną kubaturą obiektu (ok. 25 tys. m³), b) trudnościami w znalezieniu wykonawcy, które ustąpiły dopiero w 1956 r. z chwilą utworzenia wykonawstwa budowlanego w Od-

14. Puławy, domek chiński, stan w trakcie prac wykończeniowych — 1958 r. (fot. H. Gawarecki)

15. Radzyń Podlaski, pałac, elewacja frontowa korpusu głównego w trakcie prac konserwatorskich — 1966 r. (fot. M. Kurzątkowski)

dziale Warszawskim PKZ, c) wielkim zakresem prac konserwatorsko-rzeźbiarskich przy jednoczesnych bardzo ograniczonych możliwościach wykonawczych Pracowni Konserwacji Rzeźby PKZ Warszawa. W l. 1958—62 zakończono odbudowę skrzydła wsch. W skrzydle i korpusie głównym wykonano prace wykończeniowe i instalacyjne. W l. 1965—66 rekonstruowano hełm wieży wsch. według analogicznego na wieży zach., poddanego remontowi w 1965 r. W l. 1964—65 wykonano remont murów oporowych dziedzińca od strony pd. Na elewacjach korpusu głównego i skrzydeł od strony dziedzińca położono tynki. Z wystroju wnętrza pałacu zachowały się tylko w westybulu pilastry z panopliowymi głowicami, które w 1963 r. poddane zostały konserwacji. W 1963 r rozpoczęta została konserwacja bogatej dekoracji zewnętrznej wykonanej w piaskowcu drobnoziarnistym (zapewne szydłowieckim) oraz w narzucie wapienno-piaskowym z niewielką domieszką gipsu. Elementy wykazywały znaczne uszkodzenia mechaniczne oraz wywołane nimi łuszczenie się kamienia pod wpływem działań atmosferycznych. Zniszczenie wystroju narzutowego polegało na rozwarstwieniu materiału, odstawaniu ornamentu od tynku i zatarciu

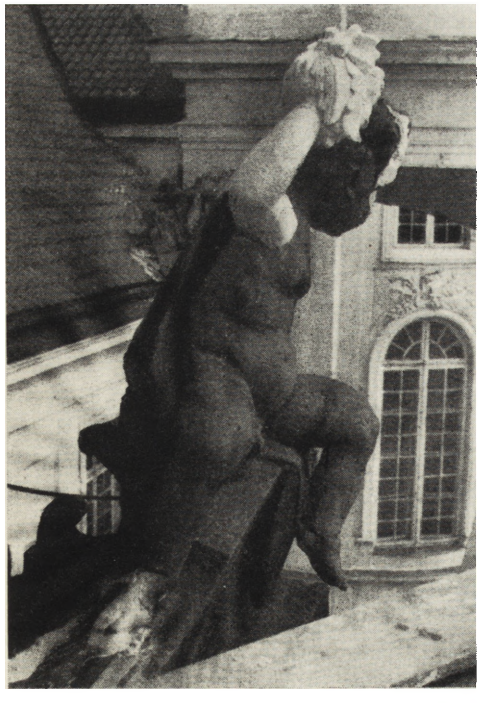

16. Radzyń Podlaski, pałac, putto z ryzalitu zach. z modelem rekonstrukcji ręki i stopy — 1965 r. (fot. PKZ)

17. Szczebrzeszyn, pow. Zamość, bóżnica, stan po konserwacji — 1965 r. (fot. M. Kurzątkowski)

rysunku. Ze względu na konieczność rozłożenia prac na okres kilkuletni, w 1965 i 1966 r. zabezpieczono całość dekoracji. Systematyczną konserwację wystroju przeprowadzono od frontu na ryzalitach korpusu głównego i elewacjach między ryzalitami. Odbudowa i adaptacja wykonana została według proj. J. Ogórkiewicza (Woj. Biuro Proj. w Lublinie) przez PKZ Warszawa (odbudowa skrzydła wsch.) oraz terenowe przedsiębiorstwa budowlane (roboty we wnętrzu i instalacyjne). Konserwację wystroju prowadziła Pracownia Rzeźby PKZ Warszawa (westybul, zabezpieczenia, konserwacja ryzalitu głównego i elewacji między ryzalitami) oraz Doświadczalne Pracownie Plastyczne ZPAP w Łodzi (ryzality boczne).

Romanów (pow. Włodawa). Dwór Kraszewskich; zapewne z XVIII lub pocz. XIX w. Tu spędził lata dziecinne J. I. Kraszewski. Po pożarze w 1858 r. dwór został przekształcony przez nadbudowę piętra nad częścią środkową i mieszkań poddasznych oraz przez dodanie portyku kolumnowego z tarasem. Spalony przez partyzantów w 1943 r. ponieważ przez okupanta przeznaczony został na posterunek żandarmerii. Mimo wielokrotnych prób rozbiórki murów, ruiny dzięki interwencji Woj. Konserwatora Zabytków doczekały 1958 r., kiedy to uchwałą WRN obiekt przeznaczony został do odbudowy na Muzeum J. I. Kraszewskiego. Roboty wykonane zostały w 1. 1958—62. Przywrócono z niewielkimi modyfikacjami bryłę i układ przestrzenny dworu według stanu przed ostatnim pożarem. Parter przystosowany został do celów ekspozycyjnych, piętro mieści mieszkanie i salę konferencyjną. Prace według proj. Cz. Gawdzika wykonały PKZ Warszawa. Należy nadmienić, że odbudowa dworu i utworzenie w nim muzeum przyniosły małej wsi Romanów elektryfikację na kilka lat przed planowanym terminem oraz połączenie drogowe.

Szczebrzeszyn (pow. Zamość). Bóżnica; wzniesiona w 1 poł. XVII w., spalona w 1939 r. Przed przystąpieniem do prac istniały tylko mury sali męskiej z fragmentami dekoracji „typu lubelskiego" we wnętrzu. Roboty wykonane w l. 1958—65 objęły odtworzenie sklepienia klasztornego z lunetami nad salą oraz dachu łamanego o konstrukcji wieszarowej krytego gontem. Ze względów funkcjonalnych wykonano jednokondygnacjowe dobudówki w miejscu dawnych babińców i przywrócono piętrową wieżę narożną. Przeprowadzono konserwację dekoracji ścian wykonanej w narzucie oraz kamiennego obramienia szafy ołtarzowej. Na sklepieniu rekonstruowano dekorację „typu lubelskiego" tylko na szwach lunet i w polach między lunetami, uzupełniając poddane konserwacji relikty. Zaniechano natomiast odtwarzania sieci sztukaterii na środku sklepienia. Obiekt otrzymał instalacje centralnego ogrzewania. Po odbudowie użytkowany jest jako miejski ośrodek kultury. Prace według proj. Z. i J. Cydzików wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

Szczebrzeszyn (pow. Zamość). Kamienica, Pl. Kościuszki 12; zapewne z 1 poł. XVII w. z fragmentami późnorenesansowego portalu w elewacji frontowej. W 1959 r. ze względu na awaryjny stan obiektu zaszła konieczność rozebrania ściany frontowej. Zdemontowane elementy portalu po odbudowie kamienicy zostały w 1965 r. przez PKZ Warszawa osadzone wokół otworu bramowego. Niektóre zniszczone fragmenty zostały przekute w kamieniu.

Zawieprzyce (pow. Lubartów). Oficyna pałacowa; późnobarokowa z XVIII w. Do podjęcia odbudowy dotrwała w ruinie zachowanej do wysokości murów 1 piętra. Odbudowana na szkołę podstawową z przywróceniem na podstawie ikonografii drugiego piętra i dachu mansardowego z użytkowym poddaszem. Roboty według proj. Cz. Gawdzika wykonały ze środków konserwatorskich w zakresie stanu surowego zamkniętego PKZ Warszawa w l. 1958—62. Roboty wykończeniowe i elewacyjne prowadzone były w l. 1964—65 ze środków użytkownika.

Żulice (pow. Tomaszów Lub.). Dwór; neoklasyczny z 1. poł. XIX w., spalony w 1944 r. Parterowy z mezzaninem. Odbudowany w l. 1964—65 z przeznaczeniem na szkołę podstawową. W trakcie prac przywrócono na podstawie ikonografii bryłę parterową, z piętrową częścią środkową, mieszkalnym poddaszem i czterokolumnowym portykiem od frontu. Prace wykonane zostały według proj. PKZ Warszawa (J. Bratro) ze środków użytkownika przy dofinansowaniu na mocy uchwały 418 RM.

Żyrzyn (pow. Puławy). Oranżeria; neoklasyczna z przełomu XVIII i XIX w. Elewacje frontowe o podziałach arkadowych. Zdewastowana w latach powojennych. W 1961 r. adaptowana na mieszkania z jednoczesnym remontem elewacji i dachu. Wszystkie prace wykonano ze środków użytkownika (Zasadnicza Szkoła Rolnicza).

C. Zabytki ruchome

Rzeźba

Kazimierz Dolny (pow. Puławy). Chrzcielnica w farze; renesansowa z 1587 r. Wykonana z wapienia pińczowskiego, drobnoziarnistego. Po zdjęciu trzech warstw przemalowań, odkryto na jednej ściance czworobocznego trzonu polichromię temperową w kolorach czerwonym, niebieskim i żółtym. Na pozostałych ściankach nie zachowały się ślady malowania i pozostawiono je w fakturze kamienia. Ubytki kamienia wypełniono zaprawą, rekonstruowano brakujące elementy powtarzalne: główki aniołków, rozetki itp. Prace w 1964 r. wykonał ze środków użytkownika M. Chłebny.

Malarstwo ścienne

Chodel (pow. Bełżyce). Polichromia w kościele paraf.; renesansowa z połowy XVI w. Odkryta w 1959 r. podczas przygotowań do wykonania nowej dekoracji malarskiej wnętrza. Zachowana na sklepieniu prezbiterium we fragmentach — postacie aniołów, ornamenty i motywy heraldyczne (orzeł i monogram Zygmunta Augusta, herby Ciołek, Janina, Pilawa, Korczak) oraz gmerk — być może malarza. Malowidła XVI-wieczne po oczyszczeniu, utrwaleniu i zapunktowaniu ubytków wkomponowane zostały w nową polichromię. Zrekonstruowano też dawny ostry łuk tęczowy z ornamentalną polichromią renesansową w podłuczu przez rozebranie wypełniającego go łuku pełnego. Wszystkie prace wykonane zostały na koszt parafii w l. 1959—60 pod kierunkiem E. Czuchorskiego.

Kraśnik. Polichromia w prezbiterium kościoła poaugustiańskiego (obecnie parafialnego). Wykonana ok. 1630 techniką kazeinową o motywach figuralnych i ornamentalnych. Malowidła odsłonięte zostały spod pobiał w stanie na ogół dobrym, odczyszczone i uzupełnione punktowaniami kropkowymi i kreskowymi. Prace ze środków parafii wykonano w 1965 r. pod kierunkiem W. Ślesińskiego.

Lublin. Polichromia bizantyjsko-ruska w kościele zamkowym p.w. św. Trójcy; ukończona w 1418 r., pokryta tynkami w 1 poł. XIX w. po uprzednim nakuciu. Odsłonięta i poddana konserwacji w l. 1917—18 (J. Makarewicz) oraz 1919—23 (E. Trojanowski). Ostatnie prace konserwatorskie rozpoczęte w 1954 r. kontynuowane były w l. 1958—59 i objęły malowidła w nawie. Przed przystąpieniem do prac ściany pokryte były szarym nalotem i wykwitami krystalicznymi. Kompozycje

18. Chodel, pow. Bełżyce, polichromia na sklepieniu kościoła par., stan po konserwacji — 1960 r. (fot. E. Czuchorski)

malarskie podczas poprzednich zabiegów zostały częściowo przemalowane kolorem zbliżonym do oryginału. Na wszystkich ścianach występowały odparzenia zaprawy. Podczas prac usunięto chemicznie i mechanicznie przemalowania, odparzenia przytwierdzono zastrzykami emulsji z polioctanu winylu. Usunięto kity kredowe a ubytki wypełniono zaprawą wapienno-piaskową. Zmyto plamy farby w miejscach dużych ubytków i zastąpiono uzupełnieniami bardziej dyskretnymi w kolorze. Mniejsze ubytki zapunktowano temperą. Prace ze środków przeznaczonych na ochronę zabytków wykonał zespół 17 konserwatorów Pracowni Malarstwa PKZ Warszawa pod kierunkiem S. Majewskiej.

Lublin. Polichromia tzw. winiarni w kamienicy Rynek 8; renesansowa z ok. 1570 r. o tematyce alegoryczno-mitologicznej, konserwowana po raz pierwszy w 1938 r. Wykonana techniką temperową na pobiale wapiennej. Po oczyszczeniu malowideł z brudu i sadzy zdjęto przemalowania i kity gipsowe pochodzące z poprzedniej konserwacji, usunięto pleśni i wykwity krystaliczne. Przytwierdzono zastrzykami pęcherze i podklejono łuski farby. Ubytki wypełniono zaprawą wapienno-piaskową. Przemalowania pozostawiono w miejscach, gdzie oryginał był bardziej zniszczony i mało czytelny. Wykonano punktowania drobną kropką, w miejscach dużych ubytków tynku — plamą. Prace wykonała w 1960 r. Pracownia Malarstwa PKZ Warszawa (zespół pod kierunkiem K. Sommer).

Opole Lub. Polichromia w kościele paraf. (popijarskim); późnobarokowa fundacja Tarłów wykonana przez Antoniego Dembickiego w nawie (1751—52) i kaplicy pn. (ok. 1746) oraz być może przez Józefa Majera w kaplicy pd. (1757). Odnawiana w 1880 r. przez A. Knappa i W. Rydla. W l. 1958—60 przeprowadzono konserwację malowideł polegającą na zdjęciu przemalowań pochodzących między innymi z renowacji w 1880 r., utrwaleniu autentyku i uzupełnieniu ubytków. Prace ze środków parafii wykonano pod kierunkiem E. Czuchorskiego.

Malarstwo sztalugowe

Janowiec nad Wisłą (pow. Puławy). Obraz „Ukrzyżowanie" z kościoła paraf.; XVII-wieczna replika obrazu z ołtarza głównego w Bodzentynie, olej na desce. Zaprasowano na wosk liczne pęcherze na licu obrazu. Następnie po odwróceniu obrazu i usunięciu zniszczonych listew łączących, nasączono drewno gęstym roztworem szelaku rozpuszczonego w alkoholu. W trakcie impregnacji

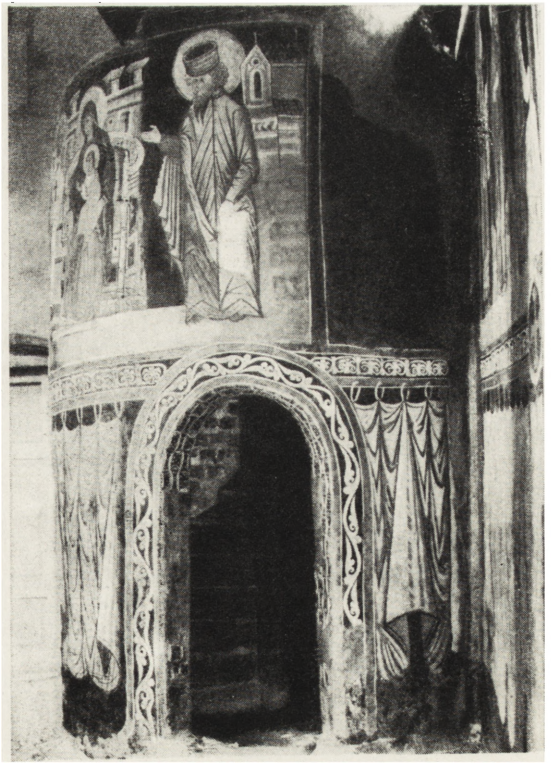

19. Lublin, polichromia w kościele p.w. św. Trójcy na zamku, malowidła na obudowie schodów na chór, stan po konserwacji (fot. PKZ)

20. Lublin, polichromia w tzw. winiarni, stan po konserwacji — 1960 r. (fot. PKZ)

21. Janowiec nad Wisłą, pow. Puławy, obraz Ukrzyżowanie z kościoła par., stan po konserwacji (fot. PKZ)

wyprostowano spaczone deski, w dalszej kolejności wymieniono deski całkowicie zniszczone przez kołatka. Z obrazu usunięto przemalowania, duże ubytki w drewnie wypełniono trocinami z klejem stolarskim, małe założono kitami kredowymi z alkoholem poliwinylowym. Po zawerniksowaniu obraz zapunktowano techniką olejno-żywiczną. Prace w 1961 r. ze środków konserwatorskich wykonała Pracownia Malarstwa PKZ Warszawa pod kierunkiem W. Kwiatkowskiej.

Janowiec nad Wisłą (pow. Puławy). Obraz „Zwiastowanie" z kościoła paraf.; malowany według sztychu Goldtziusa z 1594 r. w końcu XVII w., Olej na desce. Obraz oczyszczono z brudu i usunięto pociemniały werniks. Wykonano reperację deski przez sklejenie pęknięcia, dosztukowanie deski w dole obrazu w miejsce dotychczasowej — nieodpowiedniej, całość zaimpregnowano szelakiem. Z obrazu zdjęto przemalówki sposobem mechanicznym gdyż nawarstwienia zawierały spoiwo mocniejsze niż oryginał. Usunięto gwoździe a stare nierówne kity zastąpiono nowymi z kredy i alkoholu poliwinylowego. Po ich wyszlifowaniu oraz po zagruntowaniu i wyszlifowaniu dosztukowanej deski ubytki obrazu zapunktowano techniką olejno-żywiczną. Prace wykonały w 1961 r. ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa (W. Kwiatkowska).

Janów Lub. Obrazy w krużgankach d. klasztoru dominikanów, malowane na płótnie techniką olejną: „Ukazanie się NPMarii św. Jackowi", XVIII w.; „Kazanie św. Dominika do heretyków" koniec XVIII w.; „Św. Jacek przeprowadza braci zakonnych przez Wisłę do Sandomierza" XVIII/XIX w., mal. Ignacy Kozłowski. Obrazy przekazane zostały do konserwacji w stanie bardzo złym. Przeprowadzono dezynfekcję, wyprostowano powierzchnię, zdublowano na masę żywiczno-woskową, usunięto przemalowania i kity, zawerniksowano i zapunktowano w miejscach ubytków. Prace ze środków parafii przeprowadziła w l. 1963—65 H. Grzesikowa.

Lublin. Ikony z ikonostasu w cerkwi p.w. Przemienienia Pańskiego. „Św. Mikołaj"; prawdopodobnie z XVII w., tempera na drewnie lipowym ze złoceniami płatkowymi i proszkowymi. Wymieniono listwy wzmacniające odwrocie, następnie z polichromii usunięto przemalowania alkoholem z terpentyną, ze złoceń mechanicznie. Po założeniu niewielkich kitów kredowych z alkoholem poliwinylowym całość ikony przeprasowano na wosk z kalafonią. Po zapunktowaniu wykonano retusz żywiczny i zawoskowano. „Zaśnięcie NPMarii"; prawdopodobnie z XVII w., malowana na drewnie lipowym wzmocnionym listwami sosnowymi temperą tłustą ze złoceniami płatkowymi na pulmencie, pokryta złotym werniksem olejnym. Werniks nieoryginalny wraz z retuszami usunięto alkoholem z terpentyną. Założono kity kredowo-klejowe i całość przeprasowano na wosk z kalafonią. Wykonano punktowania akwarelowe i ze względów użytkowych rekostruowano górną część kompozycji (aniołowie, apostołowie, Madonna). Po wyschnięciu ikonę zawoskowano. „Św. Wawrzyniec"; prawdopodobnie z XIX w., olej na drewnie lipowym, tło złocone z rytym ornamentem. Liczne pęcherze położono na emulsję polioctanu winylu. Usunięto przemalowania pastą parafinową i doczyszczono mechanicznie. Mechanicznie usunięto też warstwę podkładu oliwkowego znajdującą się pod przemalowaniem oraz kity zbyt szeroko położone na warstwie oryginalnej. Ubytki farby zastąpiono gruntem z alkoholu poliwinylowego i kredy kładzionym warstwami. Całość przeprasowano woskiem. Ubytki złota uzupełniono złotem kładzionym na mikstion po przeszelakowaniu kitów. Całość zawerniksowano i zapunktowano techniką żywiczną. Prace w 1964 r. wykonały PKZ Warszawa, Pracownia Malarstwa.

22. Lublin, ikona „Zaśnięcie NM Panny" z cerkwi p.w. Przemienienia Pańskiego, stan po konserwacji (fot. PKZ)

Piotrawin (pow. Opole Lub.). Predella z kapl. św. Stanisława; pozostałość tryptyku zniszczonego podczas II wojny światowej, późnogotycka z pocz. XVI w. Z wizerunkiem Veraiconu podtrzymywanego przez anioły. Obiekt przekazano do konserwacji poważnie zniszczony — deski były rozeschnięte, malowidło łuszczące się z licznymi odpryskami sięgającymi do drewna. Po sklejeniu desek i usunięciu nieoryginalnej zaprawy malowidło oczyszczono, pęcherze przyklejono na emulsję poliwinylową. Przyklejono też złuszczone złoto na obramieniu kompozycji. Założono kity na alkoholu poliwinylowym. Punktowania wykonano na spoiwie żywicznym. Prace ze środków konserwatorskich wykonały w 1961 r. PKZ Warszawa.

Piotrawin (pow. Opole Lub.). Obraz „Sąd Bolesława Śmiałego nad św. Stanisławem biskupem" z kościoła paraf.; zapewne z 1601 r., olej na płótnie. Przekazany do konserwacji w stanie bardzo złym: płótno oryginalne zbutwiałe,

porwane, szwy łączące pasy płótna rozprute, braki płótna dochodzące do 40 cm², liczne dziury i rozdarcia, wykruszenia farby wraz z zaprawą. Obraz był ponadto całkowicie przemalowany. Po zerwaniu płótna dublującego rozpruto szwy łączące pasy płótna i złączono je należycie. Obraz przeprasowano na wosk i zdublowano. Znaczniejsze braki płótna oryginalnego uzupełniono zagruntowanymi uprzednio łatami, precyzyjnie dostosowanymi do nieregularnych kształtów ubytków. Po zdjęciu przemalowań z lica i pociemiałego werniksu ubytki uzupełniono kitem klejowym, obraz naciągnięto na krosna, zawerniksowano i wykonano punktowania techniką żywiczną. Po wyschnięciu całość przeciągnięto pastą woskową. Prace ze środków konserwatorskich wykonały PKZ Warszawa.

Piotrawin. 37 obrazów wotywnych z kaplicy p.w. św. Stanisława upamiętniających cuda św. Stanisława, z nazwiskami fundatorów. Większość wykonana przez Marcina Baszkowskiego w 1 poł. XVII w. Malowane olejno na płótnie i naklejone na podłoże drewniane (32 obrazki) i na drewnie (5). Przekazane do konserwacji w stanie bardzo złym. Płótno pofalowane z pęcherzami, o rozłożonym werniksie i słabej przyczepności zaprawy z farbą do podłoża, z licznymi wykruszeniami, przemalowywane. Drewno zaatakowane przez owady. W trakcie prac płótno przyklejono do podłoża zastrzykami ze spoiwa żelatynowego ze środkami dezynfekującymi. Lica oczyszczono amoniakiem z terpentyną wenecką, rozłożony werniks zdjęto alkoholem zaś retusze późniejsze mieszanką amoniakalną. Ubytki zaprawy uzupełniono kitem klejowym. Po zawerniksowaniu obrzeża zapunktowano farbami żywicznymi i zabezpieczono pastą woskową. Drewno zaimpregnowano lindonem w toluenie i zabezpieczono minią. Na kilku obrazkach odsłonięto zamalowane szczegóły kompozycyjne.W obrazkach malowanych na desce ubytki drewna uzupełniono drewnianymi flekami, pęknięcia sklejono klejem kostnym, otwory po owadach wypełniono trocinami z klejem zwierzęcym. Prace w 1961—62 r. wykonały ze środków konserwatorskich PKZ Warszawa.

Sprzęty kościelne wraz z obrazami

Kraśnik. Stalle w kościele poaugustiańskim (parafialnym); manierystyczne z ok. 1630 r. Obiekt oczyszczono z przemalówek odsłaniając między innymi w dębowych zapleckach siedzisk przedpiersia intarsję z drewna cedrowego i mahoniowego. Zaimpregnowano środkami owadobójczymi, przeciwgnilnymi i utwardzającymi. Brakujące elementy dekoracji snycerskiej rekonstruowano w drewnie lipowym oraz pozłocono i posrebrzono. Prace wykonane zostały ze środków parafii w 1964 r. pod kierunkiem W. Ślesińskiego.

Piotrawin (pow. Opole Lub.). Ołtarz główny z kościoła paraf.; późnorenesansowy z 1 poł. XVII w. Przed konserwacją w całości był przemalowany farbą olejną na warstwie zaprawy. Występowały liczne ubytki elementów dekoracyjnych. Po usunięciu przemalowań wraz z zaprawą kompresami z pasty parafinowej odkryto bardzo bogatą pierwotną polichromię i złocenia. Odsłonięto też w predelli malowane dwa anioły adorujące tabernakulum. Położono kity. Wykonano punktowania żywiczne i emulsją, złotem dukatowym w zależności od oryginału. Zniszczone detale lub ich fragmenty rekonstruowano. Części dozłocone przelaserowano i spatynowano. Odwrocie nasycono vinoflexem i szelakiem. Poddano też konserwacji 2 obrazki na skrzydłach: zdjęto przemalowania, zakitowano ubytki, zawerniksowano i zapunktowano farbami żywicznymi. Prace ze środków konserwatorskich wykonały w l. 1960—61 PKZ Warszawa.

23. Piotrawin, pow. Opole Lub., obrazek wotywny z kaplicy, stan po konserwacji (fot. PKZ)

Piotrawin. Ambona z kościoła paraf.; barokowa z 1700 r. ze schodkami, zapleckiem, baldachimem oraz 5 obrazkami. Wykonana z drewna sosnowego i lipowego, uszkodzona poważnie przez owady oraz mechanicznie. Po usunięciu przemalowań pastą parafinową i chloroformem neutralizowanymi terpentyną, drewno zaimpregnowano niskoprocentowym roztworem kleju stolarskiego, częściowo vinoflexem. Wymieniono lub uzupełniono zniszczone części detali. Braki w odkrytej polichromii oryginalnej zapunktowano techniką temperową a następnie całość polerowano pastą z wosku pszczelego z terpentyną. Części rekonstruowane po zagruntowaniu zamalowano lub pozłocono ewentualnie posrebrzono. Obrazki św. św. Grzegorza Wielkiego, Antoniego, Augustyna, Hieronima, Tomasza z Akwinu: po wyrównaniu sfałdowanej powierzchni i oczyszczeniu z brudu i werniksu powtór-

24. Bychawa, fragment gobelinu z kościoła par., stan przed konserwacją (fot. PKZ)

nie przymocowano do drewna, uzupełniono ubytki zaprawy i po zawerniksowaniu wykonano punktowania. Prace ze środków konserwatorskich wykonały PKZ Warszawa w l. 1963—64 (K. Haciewicz-Stawicka z zespołem).

Piotrawin. Parapet chóru muzycznego w kościele paraf. z 7 obrazkami czterech ewangelistów, Chrystusa Pantokratora, św. Stanisława biskupa, św. Tomasza Ap.; XVII w. Stan zachowania i zabiegi podobne jak przy ambonie w Piotrawinie. Prace ze środków konserwatorskich w l. 1963—64 wykonały PKZ Warszawa (Z. Majchrowicz z zespołem).

Rzemiosło artystyczne

Bychawa. Dwa gobeliny z kościoła paraf.; barokowe z XVII w., flamandzkie ze scenami ze Starego Testamentu. Tkaniny były zakurzone, miejscami zaplamione, z pęknięciami osnowy i wątku oraz nieudolnie wykonanymi cerami. Gobeliny spłukano w roztworze mydlika roślinnego a w końcowej fazie wodą destylowaną. Wypruto wadliwe cery i zastąpiono je osnową zasnutą wątkiem. Duże ubytki zabezpieczono spranym płótnem w kolorze neutralnym. Po odprasowaniu tkaniny nasycono płynem przeciwmolowym. Zabiegi finansowane ze środków konserwatorskich wykonała w 1961 r. Pracownia Konserwacji Tkanin Zabytkowych PKZ w Warszawie pod kierukiem Ireny Reckman.

Lublin. Skrzynia drewniana z okuciami z Muzeum w Lublinie; zapewne przełom XVI i XVII w. Prostokątna z drewna sosnowego z kolebkową nakrywą dłubaną z jednego pnia, okuta szerokimi płaskownikami żelaznymi kutymi ręcznie, przytwierdzonymi do drewna gwoździami kowalskimi. Po oczyszczeniu z brudu środkami chemicznymi przeprowadzono dezynsekcję drewna stoczonego przez owady. Następnie drewno przesączono vinoflexem MP-400 rozpuszczonym w toluenie. Korozja części metalowych usunięta została mechanicznie oraz chemicznie preparatem opartym na kwasie fosforowym. Dorobiono brakujące dno, które przytwierdzono kołkami drewnianymi. Braków drewna i metalu w zasadzie nie uzupełniano poza elementami uzasadnionymi względami funkcjonalnymi (np. 24 gwoździe kowalskie do pokrywy). Powierzchnię metalu zabezpieczono mikrokrystalicznym woskiem „Cosmolloid 80". Powierzchnie drewniane zabezpieczono woskiem pszczelim. Prace ze środków konserwatorskich wykonało w 1965 r. Główne Laboratorium PKZ Warszawa (M. Lesiak).

Mieczysław Kurzątkowski